

ruralna sociologija

vlado puljiz

pravni fakultet
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

nasljeđe u istraživanjima sela

—→ Proučavanje sela u Jugoslaviji ima dugu tradiciju. U znatnijem opsegu počeo je u 19. stoljeću, kada se u naših naroda budila nacionalna svijest, kada su osnivane ključne nacionalne kulturne, obrazovne i znanstvene institucije, kao što su bila visoka učilišta i akademije, kada su nastajali nacionalni politički pokreti, uglavnom patriotski i narodnjački usmjereni. Seljaštvo je tada dospjelo u središte pažnje kulturnih, znanstvenih i političkih djelatnika jednostavno stoga što bijaše najbrojnija i osnovna narodna masa — temelj nacije. Seljaštvo je, nasuprot tuđinskih utjecaja što su prevladavali u gradovima, čuvalo samosvojnost svoje materijalne i duhovne kulture, a samo po sebi bilo je golema potencijalna društvena snaga koju je trebalo uračunati u borbu za nacionalnu samobitnost.

Stoga se naša tadašnja mlada građanska klasa morala naslanjati na seljaštvo kao na široku bazu nacionalnog pokreta. Odatle i njeno nastojanje da o seljaštvu što više sazna, da razotkrije srž seljačkog načina života.

Među glavne istraživače sela iz tog razdoblja ubrajamo Vuka S. Karadžića (1787—1864), koji je, mada je njegov primarni interes i najveće djelo bilo kodifikacija narodnog jezika, zabilježio sociološki veoma vrijedne podatke o seljaštvu, osobito u Srbiji; Baltazara Bogišića (1834—1908) koji se istakao opsežnim ispitivanjima narodnoga (seljačkog) morala i običaja (zanimljivo je spomenuti da je jedno vrijeme bio predsjednik Međunarodnog sociološkog instituta); Jovana Cvijića (1865—1927) koji je postavio temelje antropogeografskim istraživanjima u Jugoslaviji, a posebnu pažnju posvetio je migracijama stanovništva (njegovu djelo »Balkansko ostrvo i južnoslavenske zemlje« naj-

prije je izišlo na francuskom jeziku u Parizu). Značajan je i Antun Radić (1871—1919), koji je utemeljio Zbornik za narodni život i običaje što ga otađ sve do danas izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

U njihovim radovima, kao i u radovima drugih istraživača iz tog vremena, ocrtana je slika sela okrenutog zemlji, obitelji, lokalnoj zajednici i drugim tradicionalnim vrijednostima. Istovremeno, u to je selo polako prodirala robnonovčana privreda koja je razarala njegovu autarličnu, naturalnu strukturu.

Upravo zahvaljujući tom prodoru robnonovčane privrede u selo, dolazi do prvih konfrontacija seljaštva s nezajažljivom mladom građanskom klasom, koje su do većeg izražaja došle između dva svjetska rata. Naime, među seljaštvom narasla je svijest o vlastitom položaju unutar globalnog društva: ono stvara i oblikuje »klasu za sebe« u marksističkom smislu riječi, izlazi na nacionalnu političku scenu, uglavnom preko narodnjačkih i agrarnih pokreta, odnosno stavlja na dnevni red društva agrarno i seljačko pitanje.

Pored već ukorijenjenoga narodnjačkog pristupa problemima seljaštva, između dva rata razvila se struja mišljenja koja je probleme seljaštva promatrala u svjetlu marksističke teorije. Najznačajniji predstavnici te struje bili su F. Filipović, V. Masleša, M. Komadinić, V. Bakarić i drugi. Oni su nam ostavili dragocjene analize raslojavanja seljaštva u međuratnom razdoblju, a u središtu njihove pažnje bilo je zaduživanje i pauperizacija seljaštva.

Treba pretpostaviti da je upravo zahvaljujući tom uvidu u biće seljaštva, Komunistička partija Jugoslavije uoči drugoga svjetskog rata uspjela seljaštvu ponuditi program društvenih promjena koji će ga privući toliko da će se u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945. masovno opredijeliti za zajedničku borbu s radničkom klasom za novo socijalističko društvo.

konstituiranje ruralne sociologije

Konstituiranje i razvoj ruralne sociologije u poslijeratnom razdoblju treba promatrati u kontekstu ukupnih promjena u jugoslavenskom društvu. U tom pogledu ruralna je sociologija dijelila sudbinu drugih društvenih znanosti, u prvom redu sociologije, ekonomije i demografije. Do snažnijeg razvoja tih znanosti dolazi sredinom pedesetih godina kada je Jugoslavija prevladala oblik administrativnog socijalizma i kada se pažnja počela obraćati na društvo i na fenomene i procese koji su se unutar njega zbivali.

Prva ruralna sociološka istraživanja poslije rata izvršio je Cvetko Kostić (1912—1984). Njegova doktorska disertacija »Seljaci-industrijski radnici«, objavljena 1955, rezultat je terenskog istraživanja prijelaza seljaka u industriju u nekoliko industrijskih centara i prigradskih sela diljem Jugoslavije. Cvetko Kostić prvi je profesor sociologije sela na Filozofskom fakultetu u Beogradu, gdje predaje od 1961, a objavio je godine 1969. i prvi udžbenik pod naslovom »Sociologija sela«. Za njegovo su ime, dakle, vezani početni koraci jugoslavenske ruralne sociologije kao znanstvene discipline.

Pravi zamah dobiva sociologija sela početkom šezdesetih, kada se jugoslavensko društvo pod utjecajem široke industrijalizacije veoma brzo

razvija i transformira. Popis poljoprivrede iz 1960. i popis stanovništva iz 1961. otkrili su novu sliku jugoslavenskog sela zahvaćenog deagrarizacijom. Pokazalo se da se zbog prijelaza poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne djelatnosti znatno mijenja socijalna struktura sela, da se u selu u velikom broju pojavljuju seljaci-radnici, da se raspada tradicionalna seoska porodica, da ima sve više staračkih domaćinstava, da se zbiva feminizacija radne snage u poljoprivredi i slično. Pored tradicionalne podjele individualnih gospodarstava prema veličini zemljišnog posjeda sve važnijom postaje podjela s obzirom na zaposlenost radne snage na gospodarstvu i izvan njega. Iz tog vremena dolazi poznata studija Petra Markovića »Strukturne promene na selu kao rezultat ekonomskog razvitka« (1963).

Tadašnji aktualni jugoslavenski program jest širenje površina društvenog sektora poljoprivrede, koji bi, kako se predviđalo, postepeno preuzimao privatne zemljišne parcele, pa tako povećao zemljišni fond i proizvodnju društvenih gospodarstava. Radi provedbe tog programa nužno je bilo provesti opsežna sociološka i druga istraživanja u selu kako bi se pronašle najbolje mogućnosti i najpogodniji načini širenja društvenih zemljišnih površina. Zahvaljujući tome, godine 1962. formiran je Odjel za sociologiju sela Agrarnog instituta u Zagrebu, čiji je prvi veliki istraživački projekt nosio naslov: »Mogućnosti povećanja zemljišnih površina u društvenom vlasništvu i posjedu kao posljedica utjecaja općeg privrednog i društvenog razvoja na promjenu agrarne strukture s posebnim osvrtom na gravitaciona područja gradova i industrijskih centara i regionalne specifičnosti«. Prvi rukovodilac Odjela za sociologiju sela, kao i spomenutog projekta istraživanja, bio je Stipe Šuvar. U okviru tog projekta izrađeno je 17 separatnih studija 1963, 1964. i 1965. a 1965. Stipe Šuvar napisao je i sintetičku studiju pod istim naslovom.

Treba reći da se program širenja površina društvenog sektora poljoprivrede poslije pokazao nereálnim, jer su promijenjene opće društvene i ekonomske okolnosti utjecale na znatno sporije širenje površina društvenog sektora negoli je to bilo predviđeno. Ipak, indirektna korist od tog programa bila je u tome što su se realizirala opsežna sociološka i ekonomska istraživanja sela i što je osnovana prva značajna ruralno-sociološka istraživačka grupa u Jugoslaviji.

Od kapitalnog značaja za razvoj ruralne sociologije bilo je pokretanje časopisa »Sociologija sela« u Odjelu za sociologiju sela Agrarnog instituta, godine 1963. Od svog osnutka pa do naših dana časopis »Sociologija sela« bijaše os oko koje se kristalizirala jugoslavenska ruralno-sociološka znanost. Časopis je stekao i međunarodnu reputaciju, jer je jedini te vrste u socijalističkim zemljama. Godine 1972. objavljeno je međunarodno izdanje časopisa na engleskom jeziku pod naslovom »The Yugoslav Village«, u kojem su najeminentniji autori obradili osnovne sociološke i ekonomske teme o jugoslavenskom selu.

Šezdesetih godina ruralna se sociologija kao znanstvena disciplina ustalila na mnogim fakultetima, posebno na filozofskima i poljoprivrednima, gdje se danas predaje pod različitim nazivima kao što su: sociologija sela, sociologija naselja, sociologija lokalne zajednice, agrarna sociologija i slično.

Sociološka i srodna istraživanja u šezdesetim godinama otkrila su složenu sliku sela koje se brzo transformira pod utjecajem industrijalizacije i urbanizacije. Pred očima istraživača nestajalo je staro tradicionalno selo, a izrastalo je transformirano selo u kojem su sve prisutnije

vrednote urbano-industrijske civilizacije. Istraživačke teme koje su dominirale bile su socijalna i demografska struktura sela, proces deagrarizacije i urbanizacije, promjene u seoskoj porodici, profesionalne orijentacije seoske omladine, kulturne promjene u selu i slično. Glavne istraživačke metode bile su: analiza statističke i druge sekundarne građe te sociološka anketa seoskih domaćinstava i seoskih stanovnika. Bilo je i monografskih istraživanja pojedinih naselja.

Jugoslavenski ruralni sociolozi uspostavili su tada i mnoge međunarodne kontakte. Tako je u Zagrebu 1964. održan sastanak istraživača Evropskog društva za ruralnu sociologiju koji su se bavili društvenim posljedicama poljoprivredne mehanizacije. Nadalje, zajedno s Evropskim sociološkim centrom iz Pariza (Centre européen de sociologie) provedeno je opsežno istraživanje srodničkih odnosa u nekoliko sela. Jugoslavenski ruralni sociolozi sudjelovali su na više međunarodnih sastanaka, imali su svog predstavnika u redakciji časopisa »Sociologia Ruralis« i slično. Osobito zahvaljujući časopisu »Sociologija sela«, u kojem su objavljivali i strani autori, jugoslavenska ruralna sociologija dobro se integrirala u evropske znanstvenoistraživačke tokove.

uspon i stagnacija ruralne sociologije

Sedamdesetih je godina jugoslavensko selo zahvaćeno novim promjenama, kojima impulsi dolaze iz globalnog društva.

Broj poljoprivrednog stanovništva i dalje se ubrzano smanjuje, tako da je njegov udio u ukupnom stanovništvu opao od 36°/o u 1971. na 20°/o u 1981. Nadalje, selo je zahvaćeno novim valovima inovacija koje su se odrazile na način života seoskih stanovnika. Među njima istaknuto mjesto zauzima uvođenje mehanizacije na seljačka gospodarstva. Broj traktora i drugih strojeva u posljednja se dva desetljeća na individualnim posjedima toliko povećao da se može govoriti o preekipiranosti jugoslavenske individualne poljoprivrede. Mehanizacija, kao i druga kupljena pomagala u proizvodnji opteretila su seljačko gospodarstvo dodatnim proizvodnim troškovima, koji utječu na cijene poljoprivrednih proizvoda. Veoma je značajno širenje urbane infrastrukture u seoska područja, kao što je elektrifikacija (završena šezdesetih godina), moderne prometnice, širenje sredstava masovne komunikacije u prvom redu radija i televizije, uvođenje kućanskih aparata i slično. Sve je to utjecalo na potiskivanje vrijednosti tradicionalne seljačke kulture i integraciju sela u urbano-industrijsko društvo.

Ovi su procesi u selu utjecali na pravce ruralnosocioloških istraživanja. Tako treba spomenuti istraživanje »Socijalna reprodukcija seoskih domaćinstava«, čiji su rezultati objavljeni 1974. u knjizi »Društvene promjene u selu«. (Istraživanje su vodili E. Dilić, S. Livada i V. Puljiz.) Godine 1976. izvršena su opsežna istraživanja difuzije inovacija u poljoprivredi (V. Đurić, E. Dilić i M. Benc). Provedeno je i veliko istraživanje mješovitih domaćinstava, a izvještaj o tome objavljen je 1980. u knjizi »Mješovita domaćinstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji«. (Voditelji istraživanja: V. Cvjetičanin, E. Dilić i V. Puljiz.) Nastavljena su istraživanja deagrarizacije, seoske omladine, seoske porodice, procesa podruštvljavanja poljoprivrede. U istraživanjima pojavljuju se metodološke inovacije i poboljšanja, koje možemo objasniti činjenicom što se u ruralnoj sociologiji pojavila generacija istraživača obrazo-

vanih na sociološkim katedrama. Uspon je doživio i časopis »Sociologija sela«, a osobito bijahu kvalitetni njegovi tematski brojevi.

U Institutu za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, koji je od početka sedamdesetih godina sljednik prijašnjega Agrarnog instituta, odnosno njegova Odjela za sociologiju sela, pokrenuta je Biblioteka sociologije sela, u kojoj je izišlo nekoliko vrijednih knjiga.

U sedamdesetim godinama obranjeno je više magistarskih i doktorskih radnji s područja ruralne sociologije, kojima je obogaćen fond spoznaja o našem selu i seljaštvu na prijelazu iz agrarnoga u urbano-industrijsko društvo.

Potkraj sedamdesetih i u osamdesetim godinama došlo je do stanovitog zastoja u razvoju sociologije sela, uostalom kao i drugih društvenih znanosti. Uzroka tome bilo je više, a jedan od njih jest cijepanje jugoslavenskog znanstvenoistraživačkog prostora prema republikama i pokrajinama. Stoga je bilo sve teže okupiti istraživače oko velikih jugoslavenskih projekata, koji su dotad davali poticaj razvoju ove discipline.

Nadalje, na razvoj društvenih znanosti utjecala je i društveno-ekonomska kriza koja je izbila u osamdesetim. Ona je posebno pogodila urbano-industrijski segment društva, koji se našao u teškoćama u nastojanju da prevlada ekstenzivnu i uđe u intenzivnu fazu industrijskog razvoja. Moglo bi se reći da je kriza u selu učvrstila tip tzv. mješovitog domaćinstva, u kojem se najlakše amortiziraju nepovoljne ekonomske i socijalne posljedice nastale poremećajem kako u industrijskom tako i u agrarnom segmentu društva. Općenito se može reći da je kriza izazvala jače oslanjanje stanovništva na selo i na njegove resurse, negoli je to bilo u predhodnom razdoblju.

Ruralna sociologija, koja je u posljednjih deset godina doživjela zastoj, danas je pozvana da iskoristi nastale društvene okolnosti za svoju obnovu i novi istraživački zamah. U tom smislu u toku je istraživački projekt pod naslovom »Jugoslavensko socijalističko društvo i seljaštvo« (rukovodilac V. Puljiz), koji je nakon niza godina okupio znatan broj istraživača sela, posebno iz tzv. zagrebačke grupe. Nadamo se da će to biti prvi korak u obnovi jugoslavenskih ruralno-socioloških istraživanja, kakvih je bilo šezdesetih i u prvoj polovini sedamdesetih godina.

zaključak

Ruralna sociologija u Jugoslaviji razvijala se pod utjecajem globalnih promjena u jugoslavenskom društvu, odnosno promjena koje su se zbivale u njegovu seoskom segmentu.

Kao zasebna disciplina ruralna se sociologija konstituirala krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina, u vrijeme kada su promjene u selu, pod snažnim utjecajem industrijalizacije, bile veoma intenzivne i kada se raspadala tradicionalna seoska struktura.

Pravi procvat ruralna je sociologija doživjela šezdesetih i u prvoj polovini sedamdesetih, kada su se osnovale katedre za ruralnu sociologiju, te znanstveno-istraživačke grupe, od kojih je najvažnija bila ona u Zagrebu, koja je počela izdavati, a i danas izdaje časopis »Sociologija sela«. U to vrijeme ruralni su sociolozi svojim istraživanjima osvijetlili složenu preobrazbu jugoslavenskog sela i identificirali mnoge socijalne fenomene koji su se pri tome pojavili. Riječ je o socijalno-ekonomskom i demografskom raslojavanju sela, o inovacijskim pro-

cesima u proizvodnji i potrošnji, o kulturnim promjenama nastalim širenjem urbane kulture i urbanih vrijednosti u selu, o prožimanju i integraciji ruralnoga i urbanog dijela društva.

Zastoj koji se u razvoju ruralne sociologije zbio krajem sedamdesetih i u osamdesetim godinama danas se nastoji prevladati novim istraživačkim pothvatima, koji će nanovo okupiti jugoslavenske ruralne sociologe.

Izabrana bibliografija

I — Knjige

1. Bakarić, Vladimir: **O poljoprivredi i problemima sela**, Beograd: Kultura, 1960.
2. Cifrić, Ivan: **Revolucija i seljaštvo**, Zagreb, CKD, 1981.
3. Cvijić, Jovan: **Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje**, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, 1966.
4. Dilić, Edhem: **Društveni položaj i orijentacija seoske omladine**, Zagreb—Beograd: Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Institut društvenih nauka, 1971.
5. * * * **Društvene promjene u selu** (redaktori, V. Cvjetičanin, V. Puljiz), Zagreb—Beograd: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Jugoslavenski centar za poljoprivredu i šumarstvo, Radnički univerzitet »Đuro Salaj«, 1974.
6. Đurić, Vojislav: **Inovacije u društvu**, Niš: Gradina, 1975.
7. First, Ruža: **Seoska porodica danas**, Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1981.
8. Hrženjak, Juraj: **Selo u promjenama**, Zagreb: Agrarni institut, 1968.
9. * * * **Jugoslavenska sociologija sela** (redaktor: Petar Marković), Beograd: SANU, 1987.
10. Kardelj, Edvard: **Problemi socijalističke politike na selu**, Beograd: Kultura, 1959.
11. Kostić, Cvetko: **Seljaci — industrijski radnici**, Beograd: Rad, 1955.
12. Kostić, Cvetko: **Sociologija sela**, Beograd: Univerzitet u Beogradu, 1969.
13. Marković, Petar: **Migracije i promene agrarne strukture**, Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1974.
14. Marković, Petar: **Strukturne promene na selu kao rezultat ekonomskog razvitka**, Beograd: Zadrudna knjiga, 1963.
15. * * * **Mješovita domaćinstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji** (redaktori: V. Cvjetičanin, E. Dilić i V. Puljiz), Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1980.
16. Mlinar, Zdravko: **Sociologija lokalnih skupnosti**, Ljubljana: Fakulteta za sociologiju, politične vede in novinarstvo, 1974.
17. Puljiz, Vlado: **Eksodus poljoprivrednika**, Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1977.
18. Stojanov, Mladen: **Profesionalizacija rada u poljoprivredi i položaj poljoprivrednika**, Novi Sad: Matica srpska, 1976.
19. * * * **Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji** (redaktori: S. Šušar, V. Puljiz), Zagreb: Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, 1972.
20. Šušar, Stipe: **Između zaseoka i megalopolisa**, Zagreb: Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, 1973.
21. Šušar, Stipe: **Sociologija sela**, Zagreb: Školska knjiga, 1988.
22. Vukosavljević, Sreten: **Istorija seljačkog društva I, Organizovanje seljačke zemljišne svojine**, Beograd: SANU, 1953.

II — Časopisi

Sociologija sela, Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. Izlazi od 1963. i to kvartalno.

Spisak istaknutih živih ruralnih sociologa

1. Boreli Rada, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd
2. Brkić Srećko, Poljoprivredni fakultet, Zagreb
3. Cifrić Ivan, Filozofski fakultet, Zagreb
4. Cvjetičanin Vladimir, Centar za idejno-teorijski rad CK SKH »Vladimir Bakarić«, Zagreb
5. Defilippis Josip, Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, Split
6. First-Dilić Ruža, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
7. Golob Matija, Biotehniška fakulteta, Ljubljana
8. Hodžić Alija, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
9. Kartalov Risto, Filozofski fakultet, Skopje
10. Livada Svetozar, Filozofski fakultet, Zagreb
11. Magdalenić Ivan, Pravni fakultet, Zagreb
12. Marković Petar, Poljoprivredni fakultet, Beograd
13. Mlinar Zdravko, Fakulteta za sociologiju, politične vede in novinarstvo, Ljubljana
14. Puljiz Vlado, Pravni fakultet, Zagreb
15. Stojanov Mladen, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
16. Štambuk Maja, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
17. Šušar Stipe, Filozofski fakultet, Zagreb
18. Župančić Milan, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb